

1.3. ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЄДИНИЙ “СТАРИЙ СВІТ”: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Ідея об'єднання Європи має глибоке коріння в історії континенту. Вона існувала в найрізноманітніших формах – починаючи від монархічного, дворянсько-аристократичного пан'європейства до марксистської тези “Об'єднаних штатів Європи” та демократичної ідеї створення “Сполучених штатів Європи” як федерації народів Західної Європи [3, с. 5-16]. Протягом тривалого часу філософи, вчені, політики приділяли значну увагу проблемі створення політично єдиної Європи. Першим поштовхом до утворення єдиної європейської спільноти було прагнення зберегти мир і злагоду на континенті. Видатні мислителі Середньовіччя і Нового часу в своїх проєктах пропонували різні механізми реалізації цієї ідеї – від створення єдиного органу, який координував би Європейську спільноту, до союзу монарха і народу або створення на європейському континенті авторитарного режиму.

Проблема еволюції історичних поглядів на єдиний світ залишається актуальною і сьогодні. Дослідження цього питання необхідне для розуміння процесів, що відбуваються в Європейській спільноті, та шляхів мінімізації негативів, які мають місце в інтегрованих анклавних державах.

Першим “об'єднувачем” Європи вважають франкського короля Карла Великого, який у 800 р. був коронований

імператором Римської імперії. Проте його імперія, кордони якої приблизно збігалися з кордонами Європейського співтовариства в складі перших шести держав, виявилася недовговічною й розпалася після смерті її творця.

Німецький король Оттон I в 962 р. створив Священну Римську імперію, що проіснувала до 1806 р. Основною ціллю Священної Римської імперії було об'єднання всіх католиків, що живуть у Європі.

Епоха Відродження ознаменувала початок ослаблення і стагнації Священної Римської імперії. Німець Е.Д'адмонт виступав за створення в Європі єдиної імперії на чолі з одним монархом, заснованої на єдиному імперському законі, як це було в часи Стародавнього Риму. Великий італійський поет Данте мріяв про державотворення, засноване на добровільному підпорядкуванні людей волі правителя, джерелом влади якого є воля Господа Бога, а не римського первосвященника. Верховний правитель повинен був управляти Європою, спираючись на свого роду федерацію держав, які йому підкорялися.

Серед публікацій з проблематики, що розглядається, слід також відмітити роботи П.Дюбуа, Е.Роттердамського, Н.Макіавеллі, Я.Коменського та інших видатних мислителів Середніх віків. Так, у 1306 р. французький юрист П.Дюбуа розробив план "Повернення святої землі", в якому домінувала ідея утворення в Європі "Християнської Республіки", мета якої – підтримувати мирне співіснування християнських держав у спільній боротьбі проти мусульман. На думку сучасних російських дослідників (С.Кашкін), ця пропозиція П.Дюбуа є першим в історії проектом реалізації ідеї перетворення Європи національних держав на цілісну федерацію, що забезпечує мир та безпеку на континенті.

Відомим проектом об'єднання феодальної Європи був договір "Про союз і конфедерацію" між королем Людовиком XI, королем Богемії Іржі та Радою Венеції для протистояння туркам. Автор документа король Чехії Іржі Подебрад не лише закликав європейські монархії об'єднатися, але й пропонував скликати сейм з представників 16 королівств, який мав грати роль арбітражного суду у вирішенні конфліктів та забезпечувати спільну боротьбу проти турків.

Ідеї інтегрування держав Європи були розвинуті у Великому плані герцога де Сюллі, "міністра-мрійника" часів французького короля Генріха IV Бурбона. Де Сюллі закликав створити єдиний сенат і європейську армію.

Ян А.Коменський розглядав удосконалення людської природи, створення принципово нових релігій, філософії й політики, заснованих на законах простоти й добровільності, як засоби знищення війни і створення справедливого європейського устрою.

В.Пен, майбутній засновник американського штату Пенсильванія, який мав англо-голландське походження, в роботі "Есе по сучасному та майбутньому миру в Європі" (1693 р.) закликав покінчити з "мозаїкою" в Європі та скликати загальноєвропейський парламент.

Відомий німецький філософ І.Кант вважав, що мир у суспільстві потрібно "встановлювати", зокрема шляхом підписання договорів між державами. Такі договори мали бути закріплені союзом між народами.

Ідею об'єднаної Європи підтримував також Наполеон Бонапарт, проте дещо в інших цілях. Так, насильно об'єднавши більшу частину Європи під своєю владою, він мав намір створити європейську конфедерацію під егідою "великої Франції" на чолі з імператором [29, с. 62-63].

Загалом спроби об'єднання Європи спостерігались протягом одинадцяти з половиною століть, але не дали результату не тому, що в їх основі були невдалі плани, а тому, що для цього не існувало необхідних об'єктивних передумов, які склалися лише в кінці 40-х років ХХ ст. У першій половині ХХ ст. Європа двічі ставала центром світових конфліктів, у які було втягнуто 30 держав. Вона завершила Другу світову війну знекровленою, втративши до 50 млн. загиблими і померлими, що в 4 рази перевищувало аналогічні втрати за роки Першої світової війни і становило три чверті людських втрат за роки Другої світової війни.

Наслідки Першої та Другої світових війн і стали тими *об'єктивними передумовами*, на основі яких сформувалися необхідні сприятливі умови для інтеграції держав європейського континенту. В.Шемятенков виділяє такі найбільш суттєві з них [51, с. 26-27]:

1. Протиріччя між приватною власністю, створенням і руйнуванням досягли апогею у роки Другої світової війни.
2. Корінні зміни відбулися в зростанні потенціалу приватної власності і капіталістичного способу виробництва загалом. Ще до Другої світової війни мережа національних ринків стала дуже тісною для зростаючого потенціалу виробничих сил. Їх подальше зростання вимагало всебічної інтернаціоналізації виробництва і капіталу, які стримувались національними обмеженнями ринків, протекціоністською політикою держав. Все це приводило до загострення політичного та економічного протистояння.

3. Після закінчення Другої світової війни завершився процес становлення західноєвропейської політичної демократії. На зміну класовій боротьбі прийшла громадянська солідарність, яка стала одним із чинників зростання благополуччя населення європейських країн.
4. Потужним фактором об'єднання західноєвропейських народів був страх перед радянською військовою загрозою.

Саме після закінчення Другої світової війни перед західноєвропейськими країнами постало питання про майбутнє Європи. Тому беззаставно науковці вважають цей період початком європейської інтеграції.

Відомий американський політолог З.Бжезинський звертає увагу на кілька основних причин, що спонукали європейські країни до активізації інтеграційних процесів після Другої світової війни. Це, зокрема [29, с. 70-80]: пам'ять про дві руйнівні світові війни; прагнення економічного відродження; небезпека з боку СРСР.

Питання про створення федерації західноєвропейських держав не порушувалося до 1947 р. Така ситуація була зумовлена небажанням європейських політиків викликати занепокоєння Радянського Союзу та порушити колективну безпеку на світовому рівні. Незважаючи на це, активізувалася діяльність численних європейських рухів [17, с. 78-117].

Європейські рухи надали імпульс початку євроінтеграційних процесів і ініціювали скликання Гаазького конгресу. Основним підсумком Конгресу було прийняття "Звернення до європейців", яке визначило програму дій, спрямованих на об'єднання Європи, а також створення Ради Європи. Однак

перша спроба європейської інтеграції обмежилась суто заснуванням політичних інституцій, які мали обмежене коло повноважень.

Біля витоків сучасної західноєвропейської інтеграції були видатні особистості, які ввійшли в історію як “батьки Європи”. Серед них У.Черчілль, Ж.Монне, Р.Шуман, К.Аденауер та А.де Гаспері. Саме вони надали імпульс євроінтеграційним процесам, започаткувавши проект, який змінив курс історії Європи, визначивши цим самим зміст і напрями європейського будівництва.

Так, наприклад, У.Черчілль у 1946 році у своїй промові у Цюріху висунув ідею створення Сполучених Штатів Європи для боротьби з державами комуністичного блоку під час “холодної війни”. Першим кроком до цього мало стати утворення Ради Європи. Черчілль висловлювався за союз усіх європейських країн під керівництвом Франції та Німеччини, застерігаючи водночас, що його країна не інтегруватиметься в цей союз, а візьме на себе роль спостерігача.

Послідовником Черчілля був Жан Монне, який був одним з ініціаторів Декларації Р.Шумана (1950 р.), а також Європейського оборонного співтовариства і Спільного ринку. Він виступав за прискорення процесу європейської інтеграції і заснував Комітет дії за Сполучені Штати Європи. Сутність пропозицій Ж.Монне полягала у передачі національними державами частини свого суверенітету наднаціональній інтеграційній групі.

Конрад Аденауер – німецький політичний діяч – дотримувався федералістських поглядів на майбутній устрій інтегрованої Європи. Він підтримав інтеграцію Німеччини до Західної Європи й політику генерала Ш. де Голля в 1963 р., щоб не зашкодити процесу зближення Франції та Німеччини.

Італійський політик А.де Гаспері представляв католиків Італії у європейському русі, обстоюючи разом з Ж.Монне, Р.Шуманом та Л.Ерхардом ідею федеративного устрою Європи. З цією метою погодився на участь Італії у плані Маршалла й Раді Європи, а також підписав Північноатлантичний пакт.

Європейська інтеграція є наочним прикладом вертикальної інтеграції, яка має кілька аспектів: економічний, політичний, військовий. Вона активно розвивається з початку 50-х років.

Перехід від простого міжнародного європейського співробітництва до справжнього наднаціонального співтовариства розпочався 9 травня 1950 р., коли Р.Шуман виступив з ініціативою, оприлюднивши план, розроблений Ж.Монне, щодо створення галузевого об’єднання шести країн (Франції, ФРН, Італії і країн Бенілюксу) в Європейське об’єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Новизною цього об’єднання було створення європейського органу управління, незалежного від урядів країн.

Наступним кроком стало підписання Римського договору і створення 25 березня 1957 р. Європейського Економічного Співтовариства (“Спільний ринок”) та Європейського співтовариства по атомній енергетиці, або “Євроатом”.

У другій половині 60-х років відбувається об’єднання структур ЄОВС, ЄЕС, Євроатому з метою створення єдиних органів (Ради, Комісії, Суду тощо). У результаті утворилася єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції. У 1968 р. формується єдиний митний союз.

Процес становлення ЄЕС був тривалим і супроводжувався кризовими явищами, викликаними структурними змінами в економіках країн, процесом напрацювання системи інтеграції.

Було чимало й противників ЄЕС. Так, у 1960 р. на протипагу “Спільному ринку” Великобританія утворила Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), до якої увійшли Великобританія, Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Австрія і Португалія.

У 60-ті роки між ЄЕС і ЄАВТ розгорнулася гостра конкурентна боротьба, в якій ЄЕС отримало беззаперечну перемогу. В результаті цього ЄАВТ розпалася, а її члени почали переходити до ЄЕС. Першою з них була саме Великобританія.

Переломним моментом розвитку західноєвропейської інтеграції стало підписання Єдиного європейського акту, який вступив в дію 1 липня 1987 р. На його основі була розроблена і втілена програма створення Єдиного внутрішнього ринку.

Чи не найважливішою історичною віхою у розвитку інтеграції стало підписання Маастрихтського договору, який набрав чинності 1 листопада 1993 р. Відповідно до цього договору був створений Європейський Союз.

Поступово у Європейських Співтовариствах втілювалася нова філософія інтеграції. Була створена еволюційна система, яка давала Співтовариству можливість поступово відходити від концепції традиційної міжнародної організації, набуваючи конфедеративних і федеративних рис, але не трансформуючись при цьому у державне утворення.

Отже, інтеграція, зокрема західноєвропейська, є унікальним явищем у світовій політиці й економіці. Завдяки їй народам Західної Європи вдалося усунути матеріальні основи воєн між державами, а також розширити межі національних народногосподарських комплексів і створити сприятливі умови для інтернаціоналізації економічної діяльності.

Інтеграція стала можливою завдяки тому, що до середини ХХ ст. у цій частині світу склалися необхідні передумови [51, с. 24-46].

Ідейні передумови інтеграції сформувалися в руслі так званої “європейської ідеї”. Серед авторів проектів були найбільш відомі представники європейської суспільної думки й культури.

Матеріальні передумови інтеграції склалися в ході соціально-економічного розвитку протягом всієї двотисячолітньої історії Західної Європи. Це, зокрема, раціоналістичний індивідуалізм, особиста воля, верховенство закону, рівність всіх громадян перед законом, капіталізм, політична демократія тощо.

Проаналізувавши історію європейської інтеграції, можна зробити висновок, що відправною її точкою стало створення інтеграційних інструментів – загального закону, загальних інститутів і загальної політики. У результаті напруженого й тривалого інтеграційного будівництва з’явилися самостійні, об’єктивно існуючі й стійкі структурні елементи.

Першим таким елементом був Митний союз. Другим – Єдиний внутрішній ринок. Третім елементом став Економічний і валютний союз. У цей час основні зусилля інтеграційних інститутів і держав-членів ЄС спрямовані на створення четвертого елемента – єдиного громадянства Європейського Союзу і єдиного простору волі, безпеки й справедливості.

Вислів “від здатності Європи до об’єднання залежать відповіді на важливі питання – розчиниться Європа у світовому процесі глобалізації чи виживе і поверне собі вагому роль у світовій політиці; буде вона “американізована”, “ісламізована” “китаєзована” у стратегічній перспективі чи стане могутнім,

самостійним і впливовим центром у майбутньому багатополюсному світі” [48, с. 304] набуває особливого значення в сучасних умовах.

Однак становлення об'єднаної Європи стикається із серйозними проблемами. З одного боку, запровадження на межі XXI ст. спільної грошової одиниці “євро” стало матеріальним символом успішності процесу європейської інтеграції. Однак монетарний союз не може автоматично зблизити рівні економічного розвитку багатих та бідніших країн-членів ЄС. Внаслідок цього економічного дисбалансу в Євросоюзі зберігаються серйозні протиріччя, які мають тенденцію до посилення в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. З іншого боку, найближчим часом навряд чи можливо вирішити питання гармонійної взаємодії між принципами національного суверенітету та розширенням повноважень наднаціональних органів влади Європейського Союзу [3, с. 377].

І останнє, одна з визначальних тенденцій світового розвитку – зрушення у балансі сил на світовій арені. Конкуренцію Сполученим Штатам уже найближчим часом становитимуть Китай, Індія, Бразилія і Росія. Сьогодні кожна з цих країн прагне посісти належне місце у глобальній політиці, економіці та фінансовій системі. Для цього є всі передумови. Золотовалютні запаси Китаю перевершують трильйон доларів, промислове виробництво, попри глобальну кризу, продовжує розвиватися високими темпами. Не менш вражаючі досягнення демонструє Індія, що робить акцент на розвиток сектору високих технологій. За прогнозами західних експертів, у тому числі й американських, до 2025 року Пекін і Делі за своїм економічним розвитком вийдуть на друге й четверте місця на

планеті, а сукупний національний дохід країн так званої групи BRIC (Бразилія, Росія, Індія, Китай) за темпами зростання удвічі перевищить такий самий показник країн групи G7.

Набирають сили й інші держави. Безліч регіональних чинників, здатних впливати на міжнародну обстановку, простежуються в Латинській Америці (Аргентина, Венесуела, Мексика та Чилі), на Близькому Сході (Єгипет, Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія), у Південній Азії (Пакистан), у Східній Азії та Океанії (Австралія, Індонезія і Південна Корея). До центрів сил, що формуються, можна зарахувати й численні світові та регіональні організації.

Усі вони не приховують своїх амбіцій і бажання впливати на світову політику. В таких умовах ідея однополярного світового порядку, проголошена в Проекті нового американського століття, стає неспроможною і більше не може слугувати головним орієнтиром розвитку глобальної політики та економіки. У світовій політиці настає епоха багатополярності [10]. Свій колишній вплив поступово втрачає навіть система ООН – дедалі частіше її провідні країни-члени демонструють серйозні розбіжності у питаннях вирішення регіональних та світових проблем.